

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ (м.Одеса)

ім.К.Д.Ушинського

ГРИГОР'ЄВА ВАЛЕНТИНА БОРИСІВНА

УДК 378.95+372.52+378.14

**ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК КОМПОЗИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НАВЧАННЯ
(В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ХУДОЖНИКІВ-ПЕДАГОГІВ)**

**13.00.02 – теорія і методика навчання
(образотворче мистецтво)**

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

Одеса – 1998

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Південноукраїнському державному педагогічному університеті (м.Одеса) ім.К.Д.Ушинського.

Міністерство освіти України.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент
РИНДІН Олександр Семенович
Архітектурний інститут при державній
Академії будівництва і архітектури
(м.Одеса)

Офіційні опоненти:

доктор архітектури, професор,
член-кореспондент Академії архітектури України,
УРЕНЬОВ Валерій Павлович

Архітектурний інститут при державній Академії будівництва і архітектури,
директор, завідувач кафедри архітектури і містобудівництва (м.Одеса)

кандидат мистецтвознавства, професор, дійсний член Академії мистецтв
України

КРИВОЛАПОВ Михайло Олександрович
Академія мистецтв України (м.Київ), головний вчений секретар,
завідувач кафедри теорії та історії мистецтв

Провідна установа:

Криворізький державний педагогічний інститут, кафедра образотворчого мистецтва, Міністерство освіти України

Захист відбудеться «24» червня 1998 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.053.01 при Південноукраїнському державному педагогічному університеті ім.К.Д.Ушинського за адресою: 270020, м.Одеса, вул. Старопортофранківська, 26.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Південноукраїнського державного педагогічного університету (м.Одеса) ім.К.Д.Ушинського за адресою: 270020, м.Одеса, вул. Старопортофранківська, 26.

Автореферат розісланий «22» червня 1998 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,

Н.А.Кавалерова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження визначається концептуальними положеннями теорії художнього виховання – формуванням творчих здібностей молоді в процесі розумової та практичної діяльності; необхідністю розробки змісту та нових форм художнього виховання студентів; оновленням методів навчання основ мистецтва, зокрема композиції.

Процес навчання композиції є найскладнішим і водночас найменш розробленим як у методичному, так і в теоретичному аспектах при його домінуючій ролі в системі художньо-педагогічної підготовки студентів. По-різному, подекуди й суперечливо трактуються основні композиційні поняття; до сьогодні ще не розроблена система вправ щодо оволодіння новими знаннями й формування практичних навичок композиційного мислення та композиційної діяльності.

У теорії і методиці навчання композиції чітко визначилися дві тенденції: перша з них - це розвиток творчого мислення шляхом вирішення спеціальних навчальних завдань (Є.В.Антонович, Г.В.Беда, Л.К.Грач, М.П.Козлов, М.М.Ростовцев, О.С.Риндін, Л.І.Риндіна, Н.І.Саваріна, І.К.Сензюк, В.А.Шпильчак та ін.); друга - підвищення питомої ваги емоційної чутливості тих, хто навчається, творчої свободи, інтуїції (О.О.Дейнека, М.М.Волков, Є.О.Кибрик, Є.В.Шорохов та ін.).

На наш погляд, такий розподіл є дещо штучним. Процес формування композиційних здібностей припускає єдність цих підходів, натомість із різним ступенем співвідношення навчальної та творчої діяльності на різних етапах навчання. Початковий період навчання передбачає серйозне вивчення теоретичних та практичних засад композиції, вичленення формальної сторони побудови композиційної форми. Усвідомлені дії повинні бути спрямовані насамперед на вирішення суті композиційних категорій, що властиві процесу композиційного мислення, незалежно від жанру, теми, стилістичного напрямку.

Останнім часом були зроблені спроби вдосконалити практику навчання композиції: М.М.Ростовцев (обґрунтування композиційних прийомів побудови графічної форми); О.С.Пучков, О.В.Трисельов (розробка методики створення композиції навчального натюрморту); В.М.Непомнящий (обґрунтування застосування лінійної перспективи в композиції); Ф.В.Ковальов (композиційний алгоритм картини); Є.В.Шорохов (визначено метод роботи над композицією в різних жанрах) та ін. Окремі методичні аспекти навчання композиції розглянуто в дисертаціях: В.М.Єсіпов (розвиток творчих здібностей на заняттях із композиції); М.О.Коротков (методи розвитку пізнавальних здібностей в процесі викладання композиції); М.О.Климович (розвиток образного мислення на заняттях із композиції); Л.І.Панова (принципи створення композиції натюрморту). Натомість відсутність серйозних теоретичних та методичних розробок щодо проблеми розвитку та формування композиційного мислення і

композиційної діяльності на початковому етапі навчання знижує ефективність професійної освіти.

Досвід викладання композиції засвідчив, що кожний педагог відповідно до свого власного досвіду та знань неминує вносить у навчання певну частину суб'єктивізму. В традиційній підготовці художників-педагогів певні надії покладаються на природну обдарованість студентів, водночас недооцінюється необхідність розробки стрункої системи наукових знань та гнучких професійних умінь і навичок.

Сучасний стан психології, педагогіки, спеціальних дисциплін потребує безперервного вдосконалення методів навчання композиції та композиційної діяльності на принципово новій основі в умовах цілеспрямованого педагогічного керівництва.

Аналіз незначної кількості літератури з композиції, відсутність методичних розробок щодо розвитку композиційного мислення та його впливу на формування навичок композиційної діяльності в навчальному процесі, гостра потреба та зацікавленість студентів у вивченні загальних законів побудови художнього твору зумовили вибір теми дослідження: "Формування навичок композиційної діяльності на початковому етапі навчання (в системі підготовки художників-педагогів)".

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема входить до тематичного плану Південноукраїнського державного педагогічного університету (м.Одеса) ім.К.Д.Ушинського ("Образотворче мистецтво і креслення" №7.020506).

Об'єкт дослідження - процес навчання студентів початкових курсів композиції.

Предмет дослідження - формування навичок композиційної діяльності студентів художньо-графічних факультетів педагогічних вузів.

Мета дослідження - на основі теоретичного аналізу та експериментального дослідження розробити та апробувати методику формування навичок композиційної діяльності, що сприятиме активізації процесу навчання.

Гіпотеза: формування навичок композиційної діяльності на початковому етапі навчання буде відбуватися успішно, якщо забезпечити цілеспрямований розвиток композиційного мислення студентів на основі акцентування формальних задач побудови композиційної форми; організувати методично послідовну композиційну діяльність щодо вивчення загальних законів теорії та практики композиції; використовувати евристичні методи навчання.

Завдання дослідження:

1. Розкрити психолого-педагогічні засади формування навичок композиційної діяльності та дидактичні принципи навчання композиції на I-III курсах.

2. Виявити рівні сформованості навичок композиційної діяльності студентів на початковому етапі навчання в системі професійної підготовки.

3. Розробити та експериментально апробувати систему вправ та методу формування навичок композиційної діяльності щодо вивчення загальних законів композиції.

4. Розробити образотворчий ряд наочності щодо формування навичок композиційної діяльності згідно означеної системи вправ.

Методологічними засадами дослідження виступили положення теорії пізнання щодо єдності в творчій діяльності об'єктивного і суб'єктивного, раціонального і емоціонального, абстрактного і конкретного, змісту і форми, перехід кількісних змін у якісні.

Теоретичними засадами дослідження були праці психологів (Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, О.М.Леонтьєв) щодо особливості художнього мислення та творчої діяльності; педагогів (В.Г.Беда, М.М.Волков, Ф.В.Ковальов, О.С.Риндін, Л.І.Риндіна) із формування професійних знань, умінь та навичок.

Методи дослідження: 1) теоретичні: аналіз та узагальнення наукової літератури з фізіології, філософії, психології, педагогіки, естетики, теорії образотворчого мистецтва, теорії і методики композиції; вивчення програм із композиції на художньо-графічних факультетах педагогічних вузів, вивчення досвіду викладання малюнка, живопису, композиції, творчого досвіду художників; прогнозування та моделювання навчального процесу; 2) емпіричні: педагогічні спостереження та експериментальні дослідження, аналіз композиційних робіт студентів, обробка результатів методами статистичного аналізу.

Дослідження проводилося впродовж 1991-1998 років у три етапи.

На першому етапі (1991-1992 р.р.) визначалися і конкретизувалися об'єкт і предмет дослідження, уточнювалися завдання, методи; вивчалася наукова та методична література, аналізувалися навчально-методичні документи; розроблялися модель навчання та методика експериментальної роботи.

Другий етап (1992-1994 р.р.) передбачав проведення констатуючого та формуючого експериментів. У ході формуючого експеримента перевірялися гіпотеза та ефективність експериментальних методик, узагальнювався проміжний результат, вносилися відповідні корективи.

Третій етап - теоретико-узагальнюючий (1994-1998 р.р.). На цьому етапі поглиблювалася і уточнювалася методика формування навичок композиційної діяльності студентів, здійснювався порівняльний аналіз результатів констатуючого та формуючого експериментів, узагальнювалися статистичні дані, формувалися й теоретично обґрунтовувалися висновки.

Основною базою дослідження були художньо-графічний факультет Південноукраїнського державного педагогічного університету ім.К.Д.Ушинського, архітектурний інститут при державній Академії будівництва та архітектури (м.Одеса) та обласний інститут удосконалення педагогічних кадрів (м.Одеса). Загальний масив досліджуваних склав 420 чоловік.

Наукова новизна дослідження: вперше розроблено систему вправ щодо вивчення загальних законів композиції; побудовано та науково обгрунтовано модель і методу формування навичок композиційної діяльності на основі означеної системи вправ; визначено рівні сформованості навичок композиційної діяльності студентів на початковому етапі навчання композиції.

Теоретична значущість дослідження полягає в уточненні понять: "композиція", "закони композиції", "композиційне мислення", "композиційна діяльність"; виявленні особливостей формування навичок композиційної діяльності на початковому етапі навчання, визначенні педагогічних умов підвищення ефективності процесу навчання композиції.

Практична значущість дослідження полягає у використанні результатів дослідження при розробці та вдосконаленні програм і методики навчання композиції на художньо-графічних і архітектурних факультетах; у системі перепідготовки вчителів загальноосвітніх шкіл, науково обгрунтованою та експериментально апробованою системою вправ щодо формування навичок композиційної діяльності на початковому етапі навчання.

Особистий внесок здобувача полягає в дослідженні особливостей формування навичок композиційної діяльності на основі системи вправ щодо вивчення загальних законів композиції; розробці моделі та методики навчання композиції на початковому етапі; визначенні педагогічних умов та методів розвитку творчих здібностей студентів.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися на міжнародних (Одеса, 1995), республіканських (Одеса, 1990; 1992), зональних (Одеса, 1993; 1994) конференціях, щорічних звітних наукових конференціях викладачів Південноукраїнського державного педагогічного університету ім.К.Д.Ушинського впродовж 1990-1998 років.

Результати дослідження були схвалені та впроваджені в практику навчання композиції на художньо-графічному факультеті Південноукраїнського державного педагогічного університету ім.К.Д.Ушинського (довідка №38 від 10.04.1998 р.) і архітектурного інституту при державній Академії будівництва і архітектури (м.Одеса) (довідка №303 від 8.04.1998 р.).

Основні положення і результати дослідження відображено в трьох статтях, 6 збірках матеріалів і тез наукових конференцій, методичних рекомендаціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний текст дисертації - 197 сторінок машинописного тексту, що включає 8 таблиць, 2 схеми. У списку використаних джерел - 201 назва. В додатку - контрольні запитання, 46 ілюстрацій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обгрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичну та практичну значущість.

У першому розділі "Теоретичні засади формування навичок композиційної діяльності" розкрито особливості базисних понять: "композиція", "закони композиції", "композиційне мислення", "композиційна діяльність", "навички композиційної діяльності", обгрунтовано об'єктивність впливу загальних законів композиції на створення художнього твору, визначено основні теоретичні та дидактичні положення формування навичок композиційної діяльності.

Композиція в живопису - це форма і засіб організації творів мистецтва, засіб виразу змісту (І.Н.Стор); це побудова (конструкція) кольорових лінійних та інших зв'язків, що виявляють структуру твору (М.М.Волков); мистецтво вписувати зображення в чотирикутник полотна (К.Ф.Юон); гармонія, завершеність, смисл і розумна основа (К. Ван Мандера). Сутність поняття виступає в головному принципі побудови художнього твору (єдність змісту і форми) і розглядається як засіб чи процес матеріального втілення ідеї. В нашому розумінні поняття "композиція" визначається не в широкому смислі як композиція художнього твору, тобто будова головної форми (об'єкта) мистецтва, що спрямована на розкриття задуму автора, а у вузькому - як композиція зображення на площині, що визначає взаємозв'язок частин, цілісність сприймання.

У теоретичній літературі з композиції найбільш важливим та суперечливим є питання щодо законів композиції, їх сутності та місця в художній освіті. Нам вважається логічним розгляд цього питання в працях Ф.В.Ковальова, який визначає сутність загальних законів композиції принципами формоутворення (закон цілісності, закон пропорцій, закон симетрії, закон ритму, закон виділення головного в цілому). Закони композиції - це закони побудови форми картини для означеного змісту, що легко і вільно сприймаються оком.

Вплив загальних законів композиції виявляється на всіх етапах створення композиційної форми: лінійне, світлотне і кольорове вирішення. Закон цілісності визначає єдність сприймання формату, що складається із конструктивних частин, на етапі лінійного вирішення ескізу. На етапах діяльності світлотними і кольоровими відношеннями дія закону виступає у створенні загального світлотного і кольорового ладу. Закон пропорцій виявляється у співвідношенні сторін формату і розмірів елементів композиції на етапі лінійного вирішення. У процесі створення світлотної і кольорової композиції дія закону продовжується у трьохкомпонентності та принципі наближеності світлотних відношень і впливає на розробку кольорових гармоній. Закони симетрії і ритму в лінійному вирішенні композиції виступають у виборі типу

рівноваги зображувальної площини, виду перспективних побудовань, ритмічному розчленуванні та об'єднанні зображення. В процесі створення світлотної і кольорової композиції дія закону виявляється у використанні світлотних і кольорових контрастів і нюансів. Закон виділення головного в цілому на всіх етапах створення композиції виражається у підкреслюванні композиційного центру ескізу за допомогою ліній, світлотних відношень, кольорової доміанти і кольорових акцентів.

Формування системи спеціальних знань з теорії композиції пов'язано із практичною композиційною діяльністю і виступає основою розвитку композиційного мислення студентів. Зауважимо, що сьогодні вже достатньо розроблені основи творчого (художнього) мислення, що вносить нове в пізнання довкілля і визначається евристичним способом дії (Л.С.Виготський, В.П.Зінченко, Д.І.Узнадзе та ін.). В його структурі виділяють образно-чуттєві, інтуїтивні, вербальні, емоційні, раціональні та інші компоненти.

Композиційне мислення є різновидом художнього мислення і виражається в таких операціях: порівняння, узагальнення, класифікація, систематизація, абстрагування, конкретизація. Композиційне мислення визначається трьома взаємопов'язаними і взаємообумовленими факторами: сприйманням натури, структурною організацією задуму та образотворчими засобами композиції, що створюються. Процес композиційного мислення можна охарактеризувати як рух до створення художнього цілого і представлено у вигляді руху візуального мислення від дискретних до цілісних дій: структурної організації задуму, в якому взаємопов'язані компоненти натури і зображення.

Композиційне мислення виявляється в композиційній діяльності, що є специфічною якістю пізнавальної діяльності в мистецтві. Композиційна діяльність передбачає як інтелектуальні (мислительні операції), так і практичні (образотворчі) дії. В результаті композиційної діяльності студентів виникає об'єктивна необхідність у формуванні відповідного рівня композиційних умінь і навичок.

Навичка композиційної діяльності - це автоматизований компонент свідомої композиційної дії, що виробляється в процесі її виконання. Процес формування навички композиційної діяльності визначається трьома послідовними етапами (В.В.Богославський, О.В.Брушлінський, О.Г.Ковалев, А.В.Петровський, Л.І.Риндіна, О.О.Степанов та ін.). Ми розглядаємо особливості формування навичок композиційної діяльності студентів на етапах початкового і тренувального навчання. На першому етапі у студентів формується чітке розуміння сутності композиційного завдання (теоретичне знання) і способи його використання (образотворчі дії). Другий етап характеризується виконанням композиційних дій, наближених до автоматизованих, переключенням уваги студентів на якісне виконання кінцевої мети завдання. Третій етап (удосконалення композиційних умінь і навичок до рівня міцних основ композиційної діяльності) визначає зміст, форми й методи навчання композиції на старших курсах.

Теорія поетапного формування навичок дозволила припустити, що система вправ щодо вивчення загальних законів композиції може слугувати ефективним способом оволодіння знаннями, вміннями і навичками композиційної діяльності.

У другому розділі "Постановка та результат педагогічного експерименту" проаналізовано: навчальні плани та програми, стан викладання композиції, причини недостатнього розвитку композиційної діяльності студентів, розглянуто результати констатуючого та формуючого експериментів.

Констатуючий зріз здійснювався в три етапи за допомогою діагностуючих завдань, що виконувалися студентами першого і другого курсів в процесі вивчення тем "Нагюрморт", "Пейзаж", а також студентами третього курсу з теми "Портрет".

Метою першого етапу було виявлення рівня знань студентів загальних законів композиції для визначення професійної бази теми дослідження.

Задля співбесіди та опитування студентів було розроблено 3 варіанти запитань, що передбачали з'ясування ними знань сутності основних понять "композиція", "закони композиції", "етапи створення картини" і т.п. Одержані дані засвідчили, що систематично вивчають та працюють над композицією відносно невелика група опитаних, лише 18%; при цьому, 3% із них займаються зацікавлено, з перспективою на майбутню творчу роботу; 15% - лише за необхідністю, оскільки того потребує навчальний предмет. Як результат, теоретичний рівень виявився дуже низьким: 35-37% від загальної кількості студентів не змогли назвати загальні закони композиції, правила, прийоми та засоби композиції; 40% назвали низку закономірностей та прийомів композиції, водночас, не змогли охарактеризувати їх, класифікувати, чітко сформулювати. Так, поняття ритму 5% опитаних віднесло до розряду загальних законів композиції, 29% - до композиційних прийомів, 12% студентів - до засобів композиції. Лише 17-18% студентів мають дещо повні знання із основ композиції.

Практичні завдання цього етапу констатуючого експерименту подавалися в логічній послідовності створення живописної композиції і визначали рівень сформованості навичок композиційної діяльності студентів I-III курсів. Наприклад:

Завдання 1. Виконати графічну рівновагу геометричних фігур рівної величини у форматі 8x8 см. Мета - визначення рівня бачення студентами рівноваги формату по горизонталі та вертикалі.

Завдання 2. У запропонованих репродукціях картин (В.Маркович "Нагюрморт", А.Рилов "Вітер", О.Мурашко "Дівчинка в червоному капелюсі", А.Рубльов "Троїця") знайти композиційну схему зображення. Мета - визначення рівня бачення студентами структури композиційного формату.

Завдання 3. Організувати формат (8x10 см.) умовними елементами з чітко вираженим ритмом. Вибір типу ритма - вільний. Мета - визначення ритмічного бачення студентами картинної площини.

Завдання 4. Виконати умовну композицію натюрморту за уявленням у темному світлотному діапазоні. Мета - визначення рівня бачення студентами загального світлотного ладу зображення.

Завдання 5. Виконати кольорову композицію натюрморту за уявленням. Мета - визначення рівня кольорового бачення студентами ескізу.

Одержані результати дозволили дійти таких висновків: у більшості студентів (75%) не були сформованими навички композиційної діяльності; в них були відсутні знання про методичну послідовність у роботі над ескізом; первісний задум залишився без змін; студенти (56%) здебільшого не знають загальних законів створення композиційної форми, прийомів та засобів виразу; працюють переважно методом випробувань та помилок.

За результатами аналізу навчальних композицій студентів і структури композиційного мислення нами були визначені критерії навичок композиційної діяльності: сприймання і образне уявлення природи, структурна організація задуму, використання образотворчих засобів у композиції, що створюється. За означеними критеріями було визначено й охарактеризовано 3 рівні сформованості композиційних навичок у студентів: високий, середній і низький.

Для високого рівня було характерне художнє сприйняття й образне уявлення природи, наявність постійної апперцепції, емоційної чутливості, вільне володіння основними теоретичними і практичними закономірностями композиції, адекватне використання образотворчих засобів. Оцінка "добре" і "відмінно" (9,6% студентів).

Середній рівень сформованості навичок композиційної діяльності студентів виявлявся в наявності непостійної апперцепції, слабкої емоційної чутливості, утрудненнях у використанні практичних прийомів і засобів композиції. Оцінка "задовільно" (66,1% студентів).

Низький рівень відрізнявся низьким сприйманням і уявленням природи, шаблонним використанням образотворчих засобів, наявністю штампів. Оцінка "незадовільно" (24,3% студентів).

Завданнями другого етапу констатуючого експерименту було виявити педагогічні умови формування навичок композиційної діяльності, визначити типові труднощі.

Змістом цього етапу стало вивчення студентами початкових курсів загальних законів композиції за традиційною методикою з наступним виконанням практичних сюжетно-тематичних ескізів, рекомендованих програмою. Результати виконання робіт обчислювалися методами кількісного (різні варіанти композиційних пошуків) та якісного аналізу колективом викладачів, що дозволило уникнути суб'єктивності в оцінці цих робіт.

Проведений зріз ефективності традиційного навчання студентів засвідчив, що за першим критерієм композиційної діяльності (сприйняття і образне уявлення природи) на високому рівні перебували на першому курсі в експериментальних групах (ЕГ) 3%, в контрольних (КГ) - 4,1% студентів; на другому курсі в ЕГ - 20%, у КГ - 10%; на третьому курсі - в ЕГ - 5,6%, у КГ - 9% сту-

дентів. Середній рівень сформованості навичок на першому курсі в ЕГ становив 53%, у КГ - 60%; на другому курсі в ЕГ - 44%, у КГ - 72%; на третьому курсі в ЕГ - 62%, у КГ - 32% студентів. Низький рівень був властивий на першому курсі 44% - в ЕГ і 36% - в КГ; на другому - 36% в ЕГ, 18% - у КГ; на третьому курсі - 32% - в ЕГ; 59% студентів у КГ.

За другим критерієм композиційної діяльності (структурна організація задуму) високий рівень сформованості навичок композиційної діяльності спостерігався на першому курсі в 5% студентів ЕГ (в КГ - 9%); на другому - 7,2% в ЕГ (у КГ - 11,8%); на третьому курсі - 4% в ЕГ (у КГ - 15%). Середній рівень ми констатували на першому курсі ЕГ - у 78,1% студентів (у КГ - 74%); на другому - 64,7% в ЕГ (у КГ - 80,1%); на третьому курсі - 48% в ЕГ (у КГ - 50%). На низькому рівні виявилось на першому курсі 16,9% студентів ЕГ (у КГ - 17%); на другому - 28% - в ЕГ (у КГ - 8%); на третьому курсі - 48% студентів ЕГ (у КГ - 35%).

За третім критерієм композиційної діяльності (образотворчі засоби композиції, що створюється) високий рівень становив на першому курсі в ЕГ - 3%, у КГ - 4,3%; на другому - в ЕГ - 7%, у КГ - 7,5%; на третьому курсі - в ЕГ - 8,4%, у КГ - 11% студентів. Середній рівень спостерігався на першому курсі в ЕГ - 65%, у КГ - 60%; на другому - в ЕГ - 34%, у КГ - 70%; на третьому курсі - в ЕГ - 50%, у КГ - 72% студентів. На низькому рівні сформованості навички знаходилися на першому курсі 32% студентів ЕГ (у КГ - 36%); на другому - 59% в ЕГ (у КГ - 22,2%); на третьому курсі - 32,6% студентів ЕГ (17% - КГ).

У результаті узагальнення одержаних даних було визначено причини недостатнього рівня сформованості навичок композиційної діяльності. Серед них: орієнтація художніх дисциплін лише на практичну діяльність та відсутність теоретичних знань у студентів; низький рівень розвитку композиційного мислення; відсутність наукового підходу до формування навичок композиційної діяльності; використання лише традиційних методів навчання.

Завданнями третього етапу констатуючого експерименту було визначення ефективних засобів і методів формування навичок композиційної діяльності в умовах інтенсифікації процесу навчання композиції.

За результатами аналізу експериментальних даних було розроблено: систему вправ щодо вивчення загальних законів композиції для студентів I-III курсів; методика навчання з використанням евристичних методів, наочні засоби навчання.

Вивчення загальних законів композиції визначило зміст системи вправ, що будувалася на методично пов'язаних завданнях із формалізованими елементами (лінія, пляма, геометричні фігури) від простих до більш складних, від чорно-білих - до кольорових, оскільки аналіз результатів композиційної діяльності студентів засвідчив, що розвиток композиційного мислення відбувається більш швидкими темпами в процесі вирішування абстрактних задач. Використовуючи формалізовані засоби композиції, студенти вільно і

водночас цілеспрямовано розвивали навички композиційної діяльності. Питання змісту не враховувалося в перших підготовчих вправах з композиції.

Запропонована система складалася із вступних лекцій та підготовчих, короткочасно-тренувальних, діяльнісно-творчих вправ, кожна з яких передбачала свою мету і завдання.

Підготовчі вправи обмежувалися завданням початкового знайомства з певними композиційними компонентами теми, що вивчалася, чи частковими випадками її реалізації, випробуванням і формуванням простих умінь. Короткочасно-тренувальні вправи сприяли виробленню композиційних умінь і пластичних навичок композиційної діяльності. Після того, як навички були вже достатньо відпрацьовані, завдання щодо їх подальшого закріплення пропонувалися в поєднанні із вправами на інші навички. Діяльнісно-творчі вправи відігравали важливу роль в узагальненні і вдосконаленні знань, умінь і навичок композиційної діяльності, що були набуті раніше.

Кількість і якість вправ вар'ювалося залежно від змін у навчальному процесі та індивідуальних особливостей студентів. Основи композиційної грамоти (формальна композиція) вивчалися на першому курсі в темі "Натюрморт", а поглиблювалися на старших курсах у процесі вивчення відповідних розділів навчальної програми.

Система вправ щодо вивчення загальних законів композиції складалася із чотирьох взаємопов'язаних композиційних етапів: лінійно-площинне, світлотне, кольорове вирішення, єдність змісту і форми.

На першому етапі (лінійно-площинне вирішення) вирішувалися в практичній роботі студентів такі композиційні проблеми: вибір формату виразу, пошук композиційної схеми зображення, виконання площинних композицій із геометричних фігур, пошук образної перспективи натюрморту, взаємозв'язок зображувальної форми і тла, вивчення ритмічних особливостей побудови формальної композиції, виконання симетричної й асиметричної композицій із геометричних фігур і т.п.

Другий етап (світлотне вирішення) було присвячено вивченню загального світлотного ладу, трьохкомпонентності і принципу наближення світлотних відношень на прикладі композиції натюрморту.

Третій етап (кольорове вирішення) передбачав розгляд композиційних закономірностей побудови загального кольорового ладу натюрморту, вибір кольорової доміанти зображення; виконання композиції натюрморту щодо наближених і контрастних кольорових відношень; використання кольорових гармоній, акцентів у ескізі натюрморту, що вже раніше було знайдено із чітко вираженим ритмічним звучанням.

На четвертому етапі (єдність форми і змісту) закріплювалися знання загальних законів композиції в самостійно-творчій діяльності на певну музичну чи літературну тему. Усвідомлене, чітке розмежування і неухильне виконання завдань, що були поставлені на кожному віковому етапі виступило однією з умов композиційної діяльності студентів.

Започатковуючи формуючий експеримент, ми розробили дидактичну модель формування навичок композиційної діяльності за допомогою системи вправ з вивчення загальних законів композиції (див. схему). Запропонована модель забезпечує поетапне формування навичок на підставі провідного принципу дидактики - від простого до складного.

На етапі початкового навчання повідомлялися теоретичні знання за загальними законами композиції і використовувалася серія підготовчих вправ щодо створення формальної композиції відповідно до програми курсів. Практична частина етапу була спрямована на визначення побудови лінійно-площинної, світлотної і кольорової форми. Абстрагуючись від змістової сторони, студенти виконували вправи лише з акцентом на образотворчі прийоми.

Другий етап (тренувальне навчання) був основним, оскільки передбачав не тільки знайомство з різними композиційними прийомами, але і закріплював їх у жанрових композиціях. Короткочасно-тренувальні вправи були покликані активізувати увагу до певної закономірності та формувати вміння і пластичні навички.

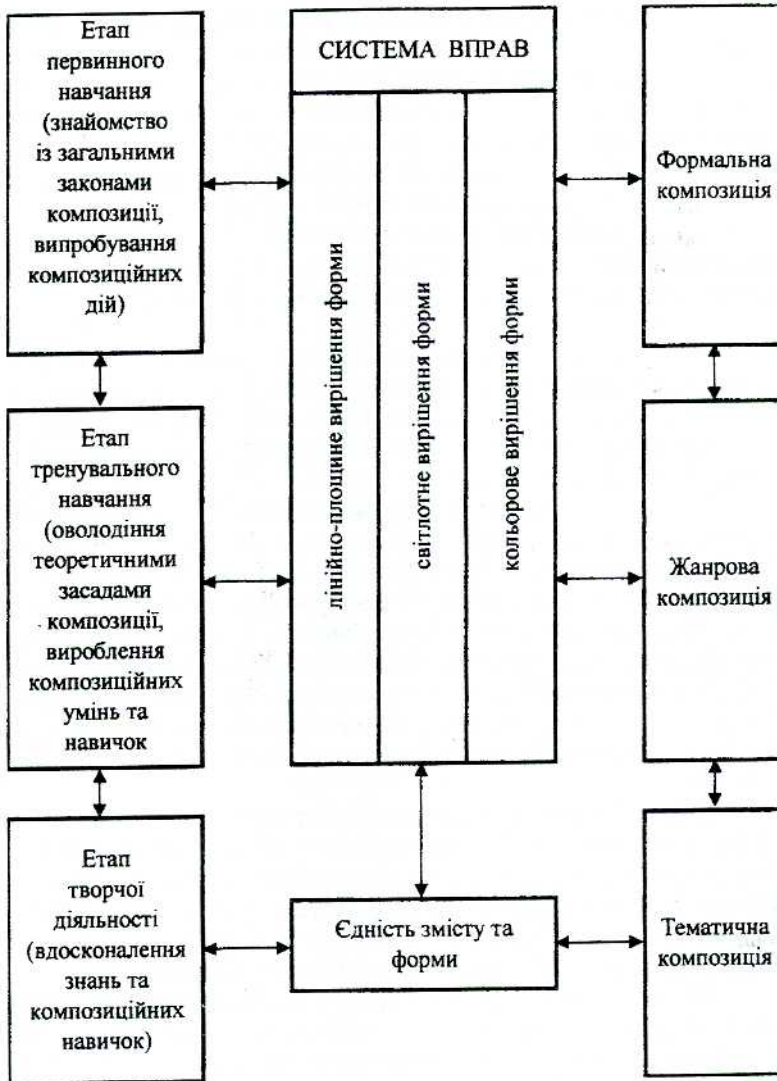
Композиційні закономірності, що були опановані студентами I-III курсів, закріплювалися в методично послідовній роботі над ескізами натюрморту, пейзажу, інтер'єру, портрета. На цьому етапі використовувалися евристичні методи навчання (метод мозкового штурму, емпатії, рефлексії, гірлянди асоціацій, рольові ігри і т.п.).

На третьому етапі (творча діяльність) навички композиційної діяльності вдосконалювалися в самостійній творчій композиції, водночас реалізувався принцип єдності змісту і форми. Відтепер композиційні дії студентів спрямовувалися на вирішення образної характеристики музичного або літературного уривків; трансформацію композиційних прийомів відомих художників у самостійному ескізі; образотворчий аналіз випадково розміщених кольорових плям з метою створення композицій, що були "підказані" фантазією. Означені вправи були підсумковими в початковому процесі формування навичок композиційної діяльності і визначали рівень розвитку основних творчих якостей студентів.

Педагогічними умовами формування навичок композиційної діяльності в результаті виконання вправ виступили: свідомий підхід студентів до виконання завдань; чітке визначення дидактичних завдань, що вимагається кожною серією вправ; адекватний відбір теоретичного матеріалу та його методичне оформлення; ступінь різноманітності вправ за їх видами, змістом, формами та прийомами звернення до попереднього матеріалу.

На заключному етапі експерименту були проведені контрольні зрізи з метою виявлення ефективності розробленої методики. Задля встановлення ефективності запропонованих вправ проводилося контрольне опитування, що було спрямоване на з'ясування усвідомлення сутності композиційних понять. Результати опитування засвідчили, що засвоєння теоретичних основ у експериментальних групах виявилось вищим на 29%, ніж у контрольних. Аналіз

**Дидактична модель
формування навичок композиційної діяльності**

підсумкових робіт студентів щодо виконання самостійно-творчої композиції з тем: "Осінній натюрморт" (I курс); "Одеський пейзаж" (II курс); "Мій дім" (II курс); "Автопортрет" (III курс) дозволили визначити такі закономірності: в експериментальних групах критерії навичок композиційної діяльності після навчання зросли на 49% - сприйняття і образне уявлення природи (високий рівень змінився з 9% до 30%; середній - з 73% до 60%; низький зменшився з 38% до 7%); на 30% - структурна організація задуму (високий рівень змінився з 5,3% до 21,6%; середній - з 62% до 64%; низький зменшився з 31% до 7%); на 28% - образотворчі засоби композиції, що створювались (високий рівень - з 6,1% до 39%; середній - з 69% до 60%; низький зменшився з 41% до 10%). В контрольних групах відповідно критерії змінилися на 24,5%, 10% і 8%.

Аналіз експериментальних даних дозволив дійти висновку, що показники сприймання і образного уявлення природи в експериментальній групі були найвищими. З нашого погляду, це пояснюється тим, що різноманітність методів навчання значно підвищила пізнавальну активність, сприяла розвитку фантазії, композиційного мислення, емоційної чутливості; склався конструктивний підхід до вирішення композиційних схем навчально-творчих завдань. Найменші зміни відбулися за критерієм використання образотворчих засобів у композиції, що створювалася, оскільки діапазон засобів, що використовуються студентами, знаходиться тільки в рамках реалістичного мистецтва.

Кількісні дані порівняльного аналізу рівнів сформованості навичок композиційної діяльності подано в таблиці.

Таблиця

Порівняльний аналіз рівнів сформованості навичок композиційної діяльності (в %)

Рівні сформованості навичок композиційної діяльності	До експерименту		Після експерименту	
	Експер. група	Контр. група	Експер. група	Контр. група
Високий	9,6	3,2	30,2	3,2
Середній	66,1	78,0	61,0	78,8
Низький	24,3	18,8	8,8	18,0

Таблиця засвідчує, що в рівнях сформованості навичок композиційної діяльності експериментальних груп відбулися позитивні зміни: 30,2% студентів експериментальних груп досягли високого рівня сформованості композиційних навичок (до експерименту такий рівень складав 9,6%), середній рівень

дещо знизився - з 66,1% до 61,0%, а низький склав лише 8,8%. У контрольних групах відчутних змін не відбулося.

У висновках викладені результати дослідження, основні з них такі:

1. Вивчення програмно-методичних матеріалів для художньо-графічних факультетів педагогічних вузів, анкетування педагогів та студентів засвідчило відірваність теоретичного матеріалу від практичної композиційної діяльності, в процесі якої ігнорується озброєння студентів стрункою системою наукових знань та формування у них гнучких професійних умінь та навичок.

2. На основі аналізу навчальних робіт студентів I-III курсів було встановлено, що вивчення загальних законів композиції за допомогою системи вправ може слугувати ефективним методом формування навичок композиційної діяльності на початковому етапі навчання, оскільки загальні закони композиції визначають структурно-пластичне вирішення будь-якого художнього твору. В розробці експериментальної методики були використані останні досягнення сучасної художньої педагогіки, фізіології зору, фізики кольору та світла, психології сприймання художнього твору.

3. В ході експерименту було також виявлено залежність між систематичним розвитком розумових операцій студентів та процесом формування композиційної діяльності загалом. Розвиток розумових дій різного порядку визначає характер та рівень композиційного мислення, що, в свою чергу, обумовлює професійну підготовку студентів та характеризується самостійністю, оригінальністю, асоціативністю, образністю, спостережливістю, зоровою пам'яттю та увагою.

4. За результатами констатуючого експерименту були визначені відповідні рівні сформованості навичок композиційної діяльності студентів I-III курсів. Високий рівень характеризувався художнім сприйманням і образним уявленням природи, наявністю постійної аперцепції, емоційної чутливості, вільним володінням теоретичними закономірностями і адекватним використанням образотворчих засобів (9,6%). Середній рівень сформованості навичок композиційної діяльності виступав у низькій емоційній чутливості, утрудненнях у використанні прийомів і засобів у композиції (66,1%). Для низького рівня була властива пасивність мислення, шаблонне використання образотворчих засобів, наявність штамів (24,3% студентів).

5. Стрижнем експериментальної методики виступила дидактична модель формування навичок композиційної діяльності за допомогою системи вправ щодо вивчення загальних законів композиції, яка обіймала три етапи: первинне, тренувальне навчання і творча діяльність. Початковий період навчання композиції було присвячено розподілу комплексу композиційних проблем на окремі етапи навчальної діяльності та відповідні розділи теоретичного курсу. Абстрагуючись від змісту, теоретичні знання закріплювалися в процесі усвідомлення формальної композиції. Сформовані композиційні на-

вички вдосконалювалися в навчальних роботах відповідно до жанрових особливостей.

6. Дослідження засвідчило позитивні зміни. У результаті навчання студенти експериментальних груп досягли високого рівня (30,2% порівняльно з 9,6% до навчання) сформованості навичок композиційної діяльності; знизилися показники середнього (61,0% порівняльно з 66,1% до навчання) та низького (8,8% порівняльно з 24,3% до навчання) рівнів. Значних позитивних змін у результатах навчання студентів контрольних груп не спостерігалось.

За даними дослідження було визначено ефективні умови формування навичок композиційної діяльності за допомогою системи вправ на початковому етапі навчання: глибоке оволодіння теоретичними основами композиції (формування системи композиційних знань, заснованих на практичному досвіді); використання системи спеціальних вправ щодо вивчення загальних законів композиції (чітке визначення дидактичних завдань кожного циклу вправ, відбір теоретичного матеріалу та його методичного оформлення, свідомий підхід студентів до виконання завдань); застосування евристичних методів навчання (метод мозкового штурму, сугестопедичної системи, рефлексії, "ділові ігри" тощо) разом із традиційними.

7. У ході дослідження було виявлено деякі тенденції формування навичок композиційної діяльності студентів, як-от: керування розвитком творчих здібностей можливе лише на основі комплексу різноманітних форм та методів, що оптимально сполучалися, цілеспрямованого навчання та виховання на тлі досить широкого загального розвитку студентів з урахуванням їхньої індивідуальності.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому вивченні можливостей використання системи вправ щодо загальних законів композиції у формуванні образного мислення студентів початкових курсів та вдосконаленні їхніх професійних якостей у самостійно-творчій роботі.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях автора:

1. Результати експериментального дослідження умов формування навичок композиційної діяльності (в системі підготовки художників-педагогів) //Наука і освіта /Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. - 1998. - № 1. - С. 105 - 108.

2. Система вправ з композиції - головний засіб активізації процесу навчання образотворчому мистецтву //Наша школа. - 1998. - №3. - С.83-87.

3. Методичні передумови формування навичок композиційної діяльності //Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім.К.Д.Ушинського. - Збірник наукових праць. - Вип.2-3. - Одеса. 1998. - С.154-156.

4. Методы активизации процесса обучения композиции для студентов I курса //Материалы республиканской научно-практической конференции

по проблемам художеств. и эстетического воспитания. - Одесса, 1990. - С.23-24.

5. Система упражнений по активизации процесса обучения композиции для студентов I-II курсов художественно-графических факультетов. - Методические рекомендации. - Одесса, 1990. - 18 с.

6. Григорьева В.Б., Мигольцева Н.А. Разработка программы практических занятий по композиции для студентов I-II курсов ХГФ //Материалы республ. научно-практ. конф. по проблемам эстетического воспитания и художественного образования. - Вып.2. - Одесса, 1992. - С.18-19.

7. Психолого-педагогические основы активизации процесса обучения композиции на ХГФ. - Сб.: Проблемы и опыт художественного образования и эстетического воспитания. - Вып.2. - Одесса, 1993. - С.9-16.

8. Система вправ з композиції - основа активізації процесу формування композиційного мислення студентів //Наука в Одеському педагогічному інституті. - Збірка доповідей. - Одеса, 1994. - С.31-32.

9. Сущность понятия "композиция" в научной и учебно-методической литературе //Всеукраїнська конф. "Проблеми і досвід художньої освіти та виховання". - Ч.1. - Одеса, 1995. - С.28-29.

Григор'єва В.Б. Формування навичок композиційної діяльності на початковому етапі навчання (в системі підготовки художників-педагогів). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 - Теорія і методика навчання (образотворче мистецтво) - Південноукраїнський державний педагогічний університет (м.Одеса) ім.К.Д.Ушинського, Одеса, 1998.

У дисертації розглянуто проблему формування навичок композиційної діяльності студентів I-III курсів художньо-графічних факультетів педагогічних вузів. Вперше в методиці навчання композиції науково обґрунтовано домінуюче вивчення композиційних категорій незалежно від жанру, теми та стилістичного напрямку. Розроблено дидактичну модель і методику формування навичок композиційної діяльності, визначено рівні та педагогічні умови засвоєння теоретичних та практичних основ композиції.

Ключові слова: композиційна діяльність, навичка композиційної діяльності, загальні закони композиції, евристичні методи навчання.

Григорьева В.Б. Формирование навыков композиционной деятельности на первоначальном этапе обучения (в системе подготовки художников-педагогов). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 - Теория и методика обучения (изобразитель-

ное искусство) - Южно-Украинский государственный педагогический университет (г.Одесса) им.К.Д.Ушинского, Одесса, 1998.

В диссертации раскрыта проблема формирования навыков композиционной деятельности студентов I-III курсов художественно-графических факультетов педагогических вузов. Впервые в методике обучения композиции научно обосновано доминирующее изучение сугубо композиционных категорий независимо от жанра, темы и стилистического направления. Разработаны дидактическая модель и методика формирования навыков композиционной деятельности, определены уровни и педагогические условия усвоения теоретических и практических основ композиции.

Ключевые слова: композиционная деятельность, навык композиционной деятельности, общие законы композиции, эвристические методы обучения.

Grigorieva V.B. Forming of Practical Skills of Composition Activity at the Primary Stage of Teaching (at the system of the painter-teacher's training). - Manuscript.

The thesis for the candidate degree of pedagogical sciences by speciality 13.00.02 - Theory and Methods of Teaching (Figurative Art) South-Ukrainian State Pedagogical University named after K.D.Ushinsky, Odessa, 1998.

The Dissertation is dedicated to questions of practical skills forming of compositions activity I-III years students of Art-Graphic's faculties of pedagogical colleges. For the first time at the method of teaching of composition dominated studying of the especially composition categories independently of genre-painting the picture surface, theme and style's direction. There are worked out of composition activity, defined levels and pedagogical conveniences of mastering of theoretical and practical composition's bases.

Key words: composition activity, skill of composition activity, general laws of composition, heuristic methods of teaching.

Grigorieva

Підписано до друку 30.04.1998 р.
Обсяг 1.0 друк.арк. Формат 60X84/16
Наклад 120 прим. Папір офсетний.
Зам. №343
Віддруковано ООО "4В" вул. Садова, 14
Одеса - 1998 р.